

Fortidsminneforeningen
Aust-Agder lokallag

Norges Vassdrags- og Energidirektorat

Middelthuns gate 29
0368 Oslo

uttalelse@nve.no

Dato: 22. august 2024

Deres sak: 202308357

Høringssvar - Detaljplan for miljø og landskap for Stifoss Kraftverk, Gjerstad og Risør kommuner.

Det vises til deres brev av 2. juli 2024 hvor dere legger detaljplan for miljø og landskap for Stifoss kraftverk ut på høring, med høringsfrist satt til 29. august 2024. Det vises videre til tidligere søknader fra tiltakshaver, blant annet søknad om riving av kulturminnet «tørkeriet» som senere ble trukket. Vi i Fortidsminneforeningen, Aust-Agder lokallag ønsker derfor her å komme med våre uttalelser i saken.

Fortidsminneforeningen har som formål å arbeide for bevaring av vårt lands verneverdige kulturminner, samt å skape allmenn forståelse for verdien av disse. Vi skal være den ledende frivillige organisasjonen i det norske kulturminnevernet. Våre hovedoppgaver er blant annet å arbeide for å styrke tradisjonshåndverket og bygningsvernet, engasjere oss i lokale vernesaker, god stedstilpasning og påvirke kulturminnepolitikken i Norge.

Konklusjon: Det er ingen tvil om hvilke kulturmiljøverdier som eksisterer på Stifoss og at det lokalt og regionalt er et sterkt ønske om at kulturmiljøet her skal bevares for fremtiden. Dette har Gjerstad kommune tydelig gjort klart i sitt dispensasjonsvedtak tidligere, hvor de satte som krav at eksisterende kulturminner skal ivaretas. Dette må hensyntas i den videre prosessen slik at ny bygningsmasse tilpasses eksisterende og den historiske bygningsmassen settes istand eller at man i det minste gjør tiltak som får bygningsmassen til å stå tørt og med det at det sterke forfallet stanses. Foreslått skisser for nybygg må det jobbes videre med for bedre tilpasning og videre må det jobbes med å sikre at tilkomstvei sikres helt frem, også til «Sliperiet». Massedeponiene som planlegges må ellers få en fornuftig og forebyggende bruk, slik som blant annet å få laget en buffer mot flom mellom vassdraget og kulturminnene. Vi ønsker virkelig å bidra til en god løsning for alle interesser her og håper derfor at våre innspill i dette høringssvaret nedenfor blir hensyntatt. Blir de ikke hensyntatt vil det dessverre fremtvinges en unødvendig interessekonflikt.

BEHOV FOR ENDRINGER I DETALJPLANEN

For å bidra til konstruktive tilbakemeldinger har vi gjennomgått detaljplanen og vi ber om følgende endringer eller tillegg i planen. Disse er avgjørende for at planen ikke skal ende opp i en interessekonflikt med kulturmiljøvernet og vi håper derfor at tiltakshaver vil sikre disse interessene slik at arbeidet med Stifoss og ny kraftstasjon kan starte så raskt som mulig.

Punkt 1.3 - Flaum- og skredfare:

Kartet (fig. 1) viser sannsynlig flomnivå og en ser at kulturminnene «Sliperiet» og «Tørkeriet» ligger godt innenfor sannsynlig flomnivå. De som (inkludert oss) har vært inne i bygningsmassen her kan enkelt se at bygningsmassen har opplevd flom.

Vi har tidligere spilt inn at massedeponiene ikke bare legges i en haug i et søkk uten en bruk, men brukes til noe fornuftig slik for eksempel forebygging av fremtidig flom. I dette tilfellet ber vi derfor at begge massedeponi som vist til i utkastet til detaljplaner (tegning nr. 100, 106 og 111) ikke legges i disse foreslåtte områdene, men altså får en fornuftig og bærekraftig bruk. Vi foreslår derfor følgende:

- Massedeponi i Gjerstad kommune (nordsiden av vassdraget) legges som en buffer mellom vassdraget fra øst mot vest til utløpet for nytt kraftutløp (se mulighetsstudie i dette høringssvaret). Vekstjord legges på toppen av massedeponi som del av oppussingsarbeidet. Dette vil bidra til å beskytte kulturminnene i større grad.
- Massedeponi i Risør kommune (sørsiden av vassdraget) planeres ut på landsiden mot vassdraget, også som en buffer og med tanke på mulig fremtidig bruk som for eksempel en parkeringsplass eller midlertidig anleggsplass (se mulighetsstudie i dette høringssvaret). Vekstjord legges på toppen av massedeponi på kantene mot vassdrag som del av oppussingsarbeidet.

1.4.1 - Forhold til andre myndigheter - Kommuneplan:

Her må det kom frem at Gjerstad kommune har gitt tydelige indikasjoner gjennom at man i ny kommuneplan (arealdel) som vil vedtas snart kommer til å legge hele Stifoss området inn som hensynssone bevaring H570, med tilhørende kommuneplanbestemmelser.

Det må også komme frem at Stifoss anlegget er lagt inn i Gjerstad kommune sin kommunedelplan for kulturminner, «Kulturminnevernplan».

1.4.3 - Forhold til andre myndigheter - Kulturminner:

Her må det komme frem at hvilken status kulturmiljøet har fått av Agder fylkeskommune sin kulturminnevernavdeling, altså høy verneverdi. Forøvrig er det ikke noe nytt i rapporten fra Asplan Viak AS som man ikke visste fra før, det som er viktig med detaljplanen er å avklare hva som skal skje med kulturminnene før det gis brukstillatelse til ny kraftstasjon.

Det må her også komme frem at Gjerstad kommune i sitt dispensasjonsvedtak tydelig stilte krav til at eksisterende bygningsmasse blir ivaretatt, noe som defineres som å «ta vare på», «ta hånd om», og «passe på», og som i dette tilfellet gjelder for all fremtid da det ikke nevnes en tidsbegrensning.

Dette kravet gav oss tillit nok til at tiltakshaver og forvaltningen ville ivareta de viktige kulturminneinteresser gjennom detaljplanen slik at vi derfor også besluttet å ikke påklage dispensasjonen og en potensiell fordyrende og forlengende planprosess for tiltakshaver.

1.5 - Framdriftsplan:

Her er det merkelig at det ikke står noe om forebyggende arbeid for å sikre at kulturminnene blir stående tørt og at forfallet således i stor grad stanses. Vi ber om at dette kommer frem og at det tydeliggjøres at dette arbeidet må være ferdig før ferdigrapport.

2 - Beskrivelse av tiltaket:

Her må det komme frem at man også i det minste skal sikre at videre forfall av kulturminnene stanses, slik at tiltakshaver selv eller andre en gang i fremtiden når tiden er klar har mulighet til å gi kulturminnene en ny bruk. Vi mener Stifoss har et helt unikt potensial, og denne muligheten må ikke ødelegges ved at forfallet får fortsette.

2.1 - Styrende forutsetninger i konsesjonen - Industrihistorie:

Vi kan ikke se at kulturminnene er dokumentert gjennom 3D skanning av bygningsmassen. Dette er viktig å få dokumentert og informasjonen bør deles med Gjerstad kommune og Aust-Agder museum og arkiv - KUBEN.

2.2 - Problemområde og avbøtende tiltak - Sprenging nær Sliperiet:

Vi har ikke kompetanse nok her, men vi forventer at det sikres sprengning med minst mulig vibrasjoner. Vi forventer også at om det skulle oppstå skader som følge sprengning, at skadene utbedres før ferdigattest. For å unngå eventuelle diskusjoner i etterkant, bør byggets tilstand dokumenteres før og etter at sprengningsarbeidet er ferdig. Til en slik dokumentasjon må det også settes krav til håndverkskompetanse innen tradisjonell muring og bruk av kalkmørtel.

2.4.1 - Inntak og dam - Andre konstruksjoner ved dam og inntak:

Her ber vi om at man i første avsnitt for lukehuset tydeliggjør at bygget skal bygges med lokal byggeskikk og håndverkstradisjoner, jf. nye kommende bestemmelser for hensynssone bevaring H570 i Gjerstad kommune sin nye kommuneplan, og/eller i dialog med kulturminnevernseksjonen i Agder fylkeskommune.

2.4.4 - Kraftstasjon og anna bygningsmasse:

Det er uriktig at ny kraftstasjon blir nær sagt usynlig fra Stifossveien, den vil være godt synlig. Derfor er god stedstilpasning særdeles viktig og derfor er det også viktig at detaljplanen gir sterke føringer rundt detaljering av et slikt nybygg.

Vi registrerer at tiltakshaver skriver at man har fått skisser fra arkitekt Thomas Bech i Fortidsminneforeningen i Sogn og Fjordane. Fortidsminneforeningens lokallag som dekker Gjerstad og Risør kommuner og som har jobbet med å sikre kulturminnene på Stifoss i nær 15 år og som kjenner bygningene og kulturmiljøet her best har ikke vært kontaktet for dialog. Vi betviler på at arkitekten har befart planområdet fysisk og grundig nok.

Utfra skissene (tegning 120, 121 og 125 på side 86-88) i utkastet til detaljplanen så er ikke tiltaket godt nok stedstilpasset, vi ber om følgende endringer til spesifikasjoner for ny kraftstasjon på utkastets side 16:

- Bygningsmassen må tilpasses dagens industribygg - «Sliperiet» og «Tørkeriet».
- Taket må få tak av bølgeblikk slik man har på dagens industribygg av typen Planja Sinus 51 Zink Magnesium eller Sinkgrå eller lignende. Cortenstål frarådes. Dette gjelder også takhatt eller demkonterbart takelement.
- Luftinntak og vifte bes lagt på gavlvegg mot sør som er minst synlig for offentligheten. Bruk av cortenstål i disse detaljene frarådes sterkt, istedenfor bør en bruke zink.
- Takvinkel sies å være ca. 28 grader på «Sliperiet», dette synes noe lavt og vi mener denne bør ha en minimum 30 graders helling.
- Taket bør ha en form for takutstikk. Takrenner av zink bør også tillates på de sider som er mest værutsatt.
- Flott å se at en planlegger å lage nye tørrmurer av granitt stein for ny utløpskanal slik at dette tilpasses opprinnelig kanal fra «Sliperiet». Dette arbeidet bør oversees av håndverkere med tradisjonmuringskompetanse.
- Vinduer bør være tilpasset vinduene på «Sliperiet» i form, farge- og materialvalg. Cortenstål mellom vinduer frarådes sterkt.
- Dører bør lages av heltre og være tilpasset (inkludert fargebruk) de dører man har på «Sliperiet» og/eller «Tørkeriet». Bruk av cortenstål rundt dører frarådes sterkt.
- Det bør settes krav til utforming av eventuell skilting og belysning på og rundt bygningsmassen.
- Vedlikehold av øvrig bygningsmasse og øvrige kulturminner jf. «Rapport fra Asplan Viak AS punkt 3 - Bevarte kulturminner» er ikke adressert og må adresseres. Det er avgjørende å få avklart at disse kulturminnene sikres og ivaretas slik at forfall stanses eller i stor grad begrenses.

- Det må komme inn et eget punkt om at alle nye bygg også skal forholde seg til kommende kommuneplanbestemmelser for hensynssone bevaring H570 og at endelig utforming skal godkjennes av både kulturminnevernseksjonen i Agder fylkeskommune og Gjerstad kommune. Ved tiltak på eldre bygg skal man jobbe for tilbakeføring til opprinnelig utseende.

2.4.5 - Midlertidig anleggsvei:

Siste setning om at vei forbi kraftstasjon til «Sliperiet» kan etableres på et senere tidspunkt må fjernes. Det er viktig at vei til «Sliperiet» skal bli etablert nå, slik at forholdene for fremtidig vedlikehold og bruk styrkes.

Vi anbefaler at ny veg fra Stifossveien til ny kraftstasjon følger terrenget, via baksiden av «Sliperiet» frem til ny kraftstasjon, slik at inngang til ny kraftstasjon blir fra sørvest, ikke nordøst. Se mulighetsstudie vedlagt i dette høringssvaret.

2.4.5 - Permanente veger:

Her ber vi som i punktet ovenfor om at ny veg fra Stifossveien til ny kraftstasjon følger terrenget, via baksiden av «Sliperiet» frem til ny kraftstasjon, slik at inngang til ny kraftstasjon blir fra sørvest, ikke nordøst. Se mulighetsstudie vedlagt i dette høringssvaret.

Dette vil etter vår mening gi en svakere bakke ned til ny kraftstasjonen, samtidig som at en følger terrenget og slik at forholdene for fremtidig vedlikehold og bruk av «Sliperiet» og «Tørkeriet» styrkes.

En slik løsning vil også gjøre at man i større grad kan bevare deler av tømmerrennen ovenfor ny kraftstasjon og således gjøre kulturmiljøets historie mer lesbar.

2.4.5 - Masseuttak og deponi:

Dette blir i stor grad gjentakelse fra punkt 1.3 som vi har nevnt ovenfor, men vi nevner det allikevel også her.

Kartet (fig. 1) viser sannsynlig flomnivå og en ser at kulturminnene «Sliperiet» og «Tørkeriet» ligger godt innenfor sannsynlig flomnivå. De som (inkludert oss) har vært inne i bygningsmassen her kan enkelt se at bygningsmassen har opplevd flom.

Vi har tidligere spilt inn at massedeponiene ikke bare legges i en haug i et søkk uten en bruk, men brukes til noe fornuftig slik for eksempel forebygging av fremtidig flom. I dette tilfellet ber vi derfor at begge massedeponi som vist til i utkastet til detaljplaner (tegning nr. 100, 106 og 111) ikke legges i disse foreslåtte områdene, men altså får en fornuftig og bærekraftig bruk. Vi foreslår derfor følgende:

- Massedeponi i Gjerstad kommune (nordsiden av vassdraget) legges som en buffer mellom vassdraget fra øst mot vest til utløpet for nytt kraftutløp (se mulighetsstudie i dette høringssvaret). Vekstjord legges på toppen av massedeponi som del av oppussingsarbeidet. Dette vil bidra til å beskytte kulturminnene i større grad.
- Massedeponi i Risør kommune (sørsiden av vassdraget) planeres ut på landsiden mot vassdraget, også som en buffer og med tanke på mulig fremtidig bruk som for eksempel en parkeringsplass eller midlertidig anleggsplass (se mulighetsstudie i dette høringssvaret). Vekstjord legges på toppen av massedeponi på kantene mot vassdrag som del av oppussingsarbeidet.

Dokumentasjonsrapport - Kulturminner Stifoss, Asplan Viak AS:

Det som fremgår i denne rapporten er godt kjent fra tidligere med lite nytt.

Rapporten sier ikke noe om at kulturminnevernmyndighetene i Agder fylkeskommune har gitt kulturmiljøet høy vernestatus og at Kommunedirektøren i Gjerstad kommune kommer til å foreslå at man i revidert Kommuneplan (arealdel) vil legge til Stifoss området som hensynssone bevaring H570 med egne bestemmelser i Kommuneplanbestemmelsene. Dette må komme frem i revidert detaljplan.

Videre er det svært mangelfullt beskrevet hvordan man tenker at kulturminneverdiene skal sikres og ivaretas for fremtiden. Det er avgjørende å få avklart at disse kulturminnene blir sikret og ivaretatt slik at forfall stanses eller i stor grad begrenses.

For å sikre en god dokumentasjon mener vi også at det vil være tjenlig med at kulturminnene «Sliperiet» og «Tørkeriet» 3D skannes før anleggsarbeid starter.

SAMMENDRAG:

Det er ingen tvil om hvilke kulturminneverdier som eksisterer på Stifoss og hvilket ansvar eiere, men også samfunnet har ovenfor disse. I kulturminneloven §1 siste ledd står det tydelig at kulturminneverdier skal vektlegges når det fattes vedtak som påvirker disse interessene. Vi mener også at plan- og bygningsloven §§31-1 og 31-12 gir mulighet til å sette krav til en minimum av utbedring/istandsetting av kulturminner som står så til sterkt forfall slik som «Sliperiet» og «Tørkeriet» nå gjør, slik at bygningsmassen igjen blir stående tørt og forfallet i det minste stanses. Som grunnlag for å gi dispensasjon fra LNF i kommuneplanen satte kommunen som vilkår at eksisterende bygningsmasse og kulturminner blir ivaretatt, helt uten en tidsbegrensning. For å unngå interessekonflikter må dette arbeidet derfor være ferdigstilt før ferdigattest.

På Stifoss har det vært industri i over 400 år, hvor fossens vannkraft har gitt grunnlag for sagbruksdrift, produksjon av tremasse og elektrisk kraft. Denne virksomheten har, sammen med

tilsvarende virksomheter andre steder i Gjerstad og Søndeled, vært grunnleggende for utviklingen av distriktet slik vi kjenner det i dag, og Risør ville for eksempel ikke blitt en by uten bruk av omlandets og opplandets kraft- og trelastressurser.

Bak bygningsmiljøet som i dag står på Stifoss stod flere sentrale aktører i den nye norske industrireisingen på slutten av 1800-tallet, blant dem skipsreder Gunnar Knudsen fra Saltrød, bedre kjent som en markant Venstre politiker i Norge og senere Norges Statsminister i to perioder tidlig på 1900-tallet. Forsvinner kulturminneverdiene på Stifoss, blir den viktige industrielle historien langs Gjerstadvassdraget visket ut.

Vi har hele tiden jobbet for en konstruktiv løsning som sikrer alle interesser og vi håper at dette kan føre til at en får til en rask, positiv og konstruktiv løsning som alle kan leve godt med, og hvor dette viktige kulturmiljøet sikres for fremtiden. Men blir fokuset fremover kun på de økonomiske næringsinteressene og hvor «Sliperiet» og «Tørkeriet» blir glemt med et fortsatt forfall og at ny bygningsmasse ikke tilpasses med gode nok kvaliteter, kommer denne saken til å ende opp i en interessekonflikt.

Vi oppfordrer til at alle er kreative rundt hvilke verktøy man kan bruke for å bidra til at flere interesser kan lykkes. Samfunnet har satt et stort fokus på klima og gjenbruk, og fokuset på bevare håndverkstradisjoner som er i ferd med å gå tapt har økt. Regionen har stor mangel på håndverkere innenfor tradisjonell muring og som behersker materialene kalk og leire. Før en risikerer å miste denne immaterielle kulturarven i regionen, kunne disse fantastiske murbygningen på Stifoss blitt en viktig formidlingsarena i istandsettingsperioden for å øke kompetansen blant murere fra regionen og ikke minst hele landet.

Fortidsminneforeningen har erfaring med å søke om tilskudd til istandsettingsprosjekter i privat eie, og hvis tiltakshaver ønsker så vil vi i dette tilfellet tilby å helt gratis hjelpe dem med å søke om tilskudd. I dette tilfellet vil dette være en lang prosess med flere søknader over flere runder som vil ta tid. Men dette kulturmiljøet er svært viktig og vi ønsker å bidra slik at også kostnadene for tiltakshaver som eier av kulturminnene kan begrenses.

Så la oss alle brette opp ermene, for sammen kan vi gjøre at Stifoss blir stående som et skoleeksempel på godt håndverk på alle plan, der både næringsinteresser, kulturminneinteresser og naturinteresser alle står igjen som vinnere.

Til slutt vil vi takke dere for at vi har fått mulighet til å kommentere denne søknaden. Vi ber om at vi får mulighet til å uttale oss videre i denne saken, frem til ny detaljplan er vedtatt.

Beste hilsen,

Styret i Fortidsminneforeningen, Aust-Agder lokallag
v/Torgim Landsverk
Styreleder

- Gjerstad og Risør kommuner
- Agder Fylkeskommune v/Seksjonen for kulturminnevern og kulturturisme
- Riksantikvaren
- Fortidsminneforeningen, Agder avdeling

